

Fiqhī and Legal Analysis of Ghaṣb (Usurpation) in the Context of Hadd-Based Theft Code

Sayyid Hamid Husayni Alarzi¹ , Muhammad Baqer Girayeli² ,
and Husayn Ebrahimzadeh³

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran.
Email: 2851365az@gmail.com
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran. Email: bagher_grayly@miu.ac.ir
3. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran.
Email: ebrahimzadeh1881370@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

11 January 2023

Received in revised form

20 February 2023

Accepted

10 April 2023

Available online

22 June 2025

Keywords:

safe custody (hirz),
breaching of a safe
custody (hatk al-
hirz),
usurped safe custody
or ghaṣbī hirz,
theft of usurped
property: theft of
mal al-ghaṣbī,
islamic jurisprudence
or fiqh,
law

ABSTRACT

Theft that warrants the hadd penalty (fixed punishment) is subject to specific conditions, among which are the breaching of a secure location or breaking into safe custody (*hirz*) and the non-usurped (*ghaṣbī*) nature of the property. The legislator articulates the ruling for a usurped secure location (*ghaṣbī hirz*) in Article 270 of the Islamic Penal Code and specifies the condition that the stolen property must not be usurped in Article 268 of the same code. However, upon careful examination of jurisprudential (*fiqhī*) texts and legal analysis, it becomes evident that this issue involves different hypotheses and categories. The legislator has either not provided a general ruling for some of these cases, or their ruling cannot be derived from the apparent meaning (*ẓāhir*) of Articles 270 and 268 of the Islamic Penal Code. Through conceptual inference, and in light of the statements of the jurists (*fuqahā'*) and general legal principles, the verdict in some hypotheses affirms a theft punishable by hadd, while in others, it negates it. In the context of theft from a *ghaṣbī hirz*, the taking of property may be carried out by the owner (*mālik*), a person with equivalent legal standing, or a third party. The ruling for this third case is not explicitly stipulated in the law. Although a ruling on this matter could be inferred by applying the argument from the converse concept (*maḥmūl al-mukhālafah*) of Article 270 of the Islamic Penal Code, this inference conflicts with certain jurisprudential (*fiqhī*) and legal principles (*qawā'id*). Regarding usurped property (*māl al-ghaṣbī*), the legislator has confined itself to merely stating the condition that the stolen property not be usurped in the last paragraph of Article 268 of the Islamic Penal Code. This is despite the fact that this issue also presents various hypotheses. These include the owner retrieving the property from the usurper (*ghāṣib*), a third party stealing the property of the usurper, the owner, or both, and whether the usurped property is partitioned (*mafrūz*) or jointly owned (*mushā'*). The ruling for each of these hypotheses may differ.

Cite this article: Husayni Alarzi, S. H., Girayeli, M. B., & Ebrahimzadeh, H. (2025). Fiqhī and Legal Analysis of Ghaṣb (Usurpation) in the Context of Hadd-Based Theft Code. *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 19(1), 25-39. <http://doi.org/10.22034/fvh.2023.14979.1707>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <http://doi.org/10.22034/fvh.2023.14979.1707>

Introduction

Theft is considered the oldest crime recognized in human law. From antiquity, thieves have been punished in different ways under various legal systems. In Iranian law as well, different forms of theft are prescribed with different punishments. Since Iranian law is derived from Islamic jurisprudence (*fiqh*), it enumerates thefts that are punishable by *ḥadd*. Given the severity of the punishment, this type of theft is subject to special conditions, and only when these conditions are met may a ruling of *ḥadd* punishment be issued. Because the punishment of *ḥadd* theft is grave, examining the conditions required for its application is of significant importance. Among these conditions are that the stolen property and the *ḥirz* (secure enclosure) must not be *ghaṣbī* (usurped).

Methodology

After a brief explanation of certain relevant terms, the rulings concerning them are examined. This study is written using a library-based, analytical, and descriptive method, relying upon statutory provisions and the opinions of jurists (*fuqahā*).

Findings

In the terminology of the majority of jurists, *ḥirz* is defined as a locked or enclosed place. The legislator, in Article 269 of the Islamic Penal Code (IPC), defines *ḥirz* as follows: “*Ḥirz* is a suitable place in which property is customarily safeguarded against theft.”

Theft of property within a *ḥirz* necessarily involves the violation (*ḥatk*) of that *ḥirz*, and the removal of such property entails this violation; however, violation does not always require the breaking of a lock or similar means. The majority of jurists define *al-ghaṣb* as the usurpation and subjugation of another’s property through injustice. The legislator, in Article 308 of the Civil Code, defines *ghaṣb* thus: “Seizing the right of another in an unlawful and aggressive manner”

Theft from a Usurped *Ḥirz*

One of the conditions of *ḥadd* theft is that the property be located within a *ḥirz*. In Article 270, the legislator discusses theft from a usurped *ḥirz* in a general way, which applies to theft by the owner and those considered equivalent to the owner, as well as, by implication (*maḥmūl mukhālif*), to theft by a third party.

First Scenario: If the owner of the property violates the *ḥirz* and removes his property from it, in such a case the theft is not a *ḥadd* theft, because with respect to the owner no violation of *ḥirz* has taken place. However, it may be pursued as a theft subject to *ta’zīr* punishment.

Second Scenario: If a third party (neither the owner nor one deemed equivalent to the owner) violates the *ḥirz* and steals property from a usurped

estate, two views exist. The correct view, according to the evidence cited in this article, is that of scholars such as ‘Allāmah, who hold that the theft is not a *ḥadd* theft, for “*al-dār al-maghṣūbah laysat ḥirzan ‘an ḡayr al-mālik*” (“a usurped house is not a *ḥirz* against someone other than the owner”). Thus, the property and estate taken by usurpation do not constitute a *ḥirz* against the owner of the property itself nor the owner of its usufruct. Therefore, theft committed by the owner, by one in his stead, or by a third party, does not constitute *ḥadd* theft.

If the stolen property itself is usurped, and the usurper has placed it in a *ḥirz* belonging to himself, the ruling can be examined under two categories:

1. The thief is the owner of the usurped property.
2. The thief is a third party.

Each of these has further subcases:

If the thief is the owner of the property:

First Case: If the owner steals only his own property that is in the hands of the usurper, then clearly this does not constitute theft at all (neither *ḥadd* nor *ta‘zīr*), since theft requires the taking of property belonging to another (Art. 267 IPC), which does not apply here.

Second Case: If the owner steals his own undistinguished (*ḡayr-mumtāz*) property together with the usurper’s property, then if the property is jointly owned (*musha‘*) and the partner takes more than his share amounting to the threshold (*niṣāb*) of theft, two views exist. The correct view permits a ruling of *ḥadd* theft. The legislator, in Article 277 IPC, likewise adopts this position concerning *ḥadd* theft of jointly owned property.

Third Case: If the property is separate (*mafrūz*) from that of the usurper, and the owner, after violating the *ḥirz*, steals both his own property and that of the usurper, then: if the usurper’s property does not reach the threshold, the act is not *ḥadd* theft but subject to *ta‘zīr*. If it reaches the threshold, two opinions exist. Shaykh Ṭūsī’s view is considered correct: since the violation of the *ḥirz* was committed for the purpose of theft, a ruling of *ḥadd* theft applies. Shaykh Ṭūsī considers this position consistent with Shī‘ī traditions.

If the thief is a third party:

First Case: The thief steals the owner’s property, but the *ḥirz* belongs to the usurper. In other words, the thief violates the usurper’s *ḥirz* but takes the owner’s property. In such a case, a ruling of *ḥadd* theft cannot be given, because one condition of *ḥadd* theft is that the stolen property not be usurped.

Second Case: If the thief steals only the usurper’s property, then this is *ḥadd* theft, since the *ḥirz* has been violated and the property belongs to the usurper; it is not usurped property. Thus, provided the other conditions of *ḥadd* theft are met, the ruling applies.

Third Case: If the thief steals both the usurper’s and the owner’s property together, then: regarding the theft of the owner’s property, no ruling of *ḥadd*

theft can be given, because one of the conditions of *ḥadd* theft is that the property not be usurped, and the owner's property in the usurper's possession is considered usurped. But regarding the theft of the usurper's property, provided the other conditions are met (violation of *ḥirz*, reaching the threshold, etc.), a ruling of *ḥadd* theft applies.

Conclusion

Concerning usurped *ḥirz*, the legislator has addressed only the case of the owner of the *ḥirz* and those authorized by him, in Article 270 IPC. With regard to theft by a third party from a usurped *ḥirz*, neither this article nor any other provision speaks explicitly. From the implication (*mafhūm mukhālīf*) of this article, one might infer the *ḥadd* punishment of theft by a third party; however, such an inference, and the ruling of *ḥadd* theft for a third party, is contrary to the opinion of the majority of jurists, the general legal principles, and the principle of *dar'* (presumption of avoidance of *ḥadd* in cases of doubt). Therefore, it is recommended that a specific statutory provision (*mādde-yi wāḥidah*) be enacted regarding theft by a third party from a usurped *ḥirz*, in a manner consistent with legal principles and the statements of jurists.

Regarding usurped property, the legislator has sufficed with clause (j) of Article 268 IPC: "The stolen property must not itself be stolen or usurped." However, in order to issue a ruling of *ḥadd* theft, one must pay attention to the various possible scenarios, each of which has been separately examined and analyzed in this study. The ruling differs depending on the particular case.

Ethical Considerations: To ensure compliance with ethical standards, participants were provided with a comprehensive explanation at the outset of the interview regarding the study's purpose, methodology, assurances of confidentiality and data protection, and their right to voluntarily participate or withdraw. Subsequently, participants completed an informed consent form.

Funding: This research received no external funding and was conducted as part of the researcher's academic activities.

Conflict of Interest: The authors declare no conflicts of interest in conducting or reporting this research.

واکاوی فقهی و حقوقی غصب در سرقت حدی

سید حمید حسینی‌الارزی^۱، محمدباقر گرایلی^۲، حسین ابراهیم‌زاده^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: 2851365az@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: bagher_grayly@miu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: ebrahimzadeh1881370@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۲۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۲/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱ کلیدواژه‌ها: حرز، هتک حرز، حرز غصبی، سرقت مال غصبی، فقه، حقوق	سرقت مستوجب حد دارای شرایطی است که از جمله آن‌ها، هتک حرز و غصبی نبودن مال است. قانون‌گذار در ماده ۲۷۰ قانون مجازات اسلامی حکم حرز غصبی را بیان می‌کند و در ماده ۲۶۸ قانون مجازات اسلامی شرط غصبی نبودن مال مسروقه را ذکر می‌نماید؛ ولی با دقت در متون فقهی و بررسی حقوقی، می‌توان دریافت که این مسئله دارای فرض‌ها و قسم‌های متفاوتی است که قانون‌گذار حکم برخی از آن‌ها را به‌طور کلی بیان نکرده یا حکم آن‌ها از ظاهر مواد قانونی ۲۷۰ و ۲۶۸ قانون مجازات اسلامی به دست نمی‌آید. با مفهوم‌گیری و با توجه به کلمات فقهاء و قواعد کلی حقوقی در برخی از فرض‌ها، حکم به سرقت حدی و در برخی دیگر، حکم به حدی نبودن سرقت شده است. در سرقت از حرز غصبی، ربودن مال ممکن است توسط مالک، شخص در حکم او، یا شخص ثالث انجام شود که از این میان، حکم سومی در قانون تصریح نشده است. هرچند با استفاده از مفهوم مخالف ماده ۲۷۰ قانون مجازات اسلامی می‌توان حکم این مسئله را استنباط کرد، اما این حکم با برخی از قواعد فقهی و حقوقی در تعارض است. قانون‌گذار درباره مال غصبی، صرفاً به ذکر شرط غصبی نبودن مال مسروقه در بند «ژ» ماده ۲۶۸ قانون مجازات اسلامی اکتفا کرده است. این در حالی است که این مسئله نیز دارای فرض‌های مختلفی است، از جمله ربودن مال توسط مالک از غاصب، یا ربودن مال غاصب یا مالک یا هر دو توسط شخص ثالث، و همچنین مفروض یا مشاع بودن مال غصب‌شده. حکم هریک از این فروض می‌تواند متفاوت باشد.

استناد: حسینی‌الارزی، سید حمید؛ گرایلی، محمدباقر؛ و ابراهیم‌زاده، حسین (۱۴۰۴). واکاوی فقهی و حقوقی غصب در سرقت حدی.

مطالعات فقه اسلامی و مباحث حقوق، ۱۹ (۱)، ۳۹-۲۵. <https://doi.org/10.22034/fvh.2023.14979.1707>

مقدمه

با توجه به اینکه حفظ و صیانت اموال افراد همواره مورد حمایت قانون گذار بوده است، سرقت به عنوان یکی از جرایمی شناخته می شود که امنیت اموال افراد جامعه را به طور جدی تهدید می کند. پیشینه سرقت به زمان شروع زندگی جمعی بشر و محقق شدن مفهوم مالکیت می رسد. سرقت همیشه مورد تقبیح و مجازات جوامع بشری بوده و از زمانی که قافله زندگی بشر در راه قانون و نظم قرار گرفته، در شمار اعمال ناپسند و غیرمجاز قلمداد شده است. قانون گذار جمهوری اسلامی به تبعیت از فقه برای سرقت، جزای کیفری (اعم از تعزیری و حدی) قرار داده است، تا جایی که در سرقت مستوجب حد با وجود شرایط آن، حکم به مجازات قطع عضو داده است. از جمله شرایط سرقت مستوجب حد، هتک حرز و غصبی نبودن مال است، که این نوشتار حالت های گوناگون حرز غصبی و مال غصبی مسروقه را ارزیابی کرده است. گاهی مکان نگهداری مال (حرز) غصبی است. حال آیا قانون گذار حرز غاصب را محترم نمی شمرد، همان گونه که معاملات او را نافذ نمی داند و برای او حق دخل و تصرف در مال غصبی قائل نیست و در صورت اتلاف، حکم به ضمان می دهد یا اینکه حرز غصبی را در برخی موارد محترم می داند؟

با بررسی متون فقهی و حقوقی می توان دریافت که در برخی موارد حرز غصبی محترم است، به خصوص در موردی که شخص ثالث هتک حرز نماید و مال غاصب را بر باید. قانون گذار در این خصوص در ماده ۲۷۰ ق.م.ا به مکانی که غصب شده و مال غصبی در آن قرار گرفته، اشاره کرده و برای مالک و کسی که حق دسترسی با اجازه مالک را دارد، این مکان غصب شده را حرز نمی داند. اما با توجه به کلمات فقهاء نمی توان به این کلیت قائل شد. سپس در ادامه این نوشتار حکم قسم های حرز و مال غصبی با توجه به اصول کلی حقوقی، کلمات فقهاء و قوانین کیفری بررسی می شود.

پیشینه

از جمله شرایط حدی شمردن سرقت این است که مال از حرز ربوده شود و شرط دیگر، این است که مال ربوده شده، غصبی نباشد. در خصوص حرز سرقت حدی مقالاتی کار شده است. از جمله این مقالات «قاعده حرز در سرقت مستوجب حد» (محقق داماد، ۱۳۷۴، ص. ۳۹)، یا «تأملی پیرامون شرطیت حرز در سرقت» (حائری و فانی، ۱۳۹۹، ص. ۱۶۵)، یا «هتک حرز و اخراج مال در آن و مذاهب اهل سنت» (بابوردی، ۱۳۹۹) است. وجه تمایز این نوشتار نسبت به سایر نوشتارها در این است که حرز غصبی و اینکه در چه حالاتی حرز غصبی شمرده می شود و حالات مختلف ربودن مال غصبی نقد و بررسی می شود. همچنین خلاهای قانونی در مورد حالات مختلف حرز غصبی موضوع ماده ۲۷۰ و مال غصبی موضوع ماده ۲۶۸ در سرقت حدی بررسی و نقد شده است.

حرز

مفهوم لغوی و اصطلاحی حرز در ذیل بررسی می شود.

۱- مفهوم لغوی حرز

حرز مکانی است که اموال در آنجا حفظ می‌شود (فیومی، ۱۴۰۵ق، ج. ۲، ص. ۱۲۹). درباره معنای لغوی حرز برخی دیگر از لغت‌شناسان چنین بیان می‌کنند: «الْحَرَزُ: الموضع الحصين» (جوهری، ۱۴۱۸ق، ج. ۳، ص. ۸۷۳؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج. ۵، ص. ۳۳۳)؛ یعنی جایی محکم و استوار و غیرقابل دسترس است. برخی دیگر چنین بیان می‌کنند که حرز «الْمَكَانُ الَّذِي يُحْفَظُ فِيهِ» (فیومی، ۱۴۰۵ق، ج. ۲، ص. ۱۲۹) مکانی است که حفاظت می‌شود.

۲- مفهوم اصطلاحی حرز

تعریف اصطلاحی حرز نزدیک به همان معنای لغوی آن است و از این جهت که یکی از شرایط مجازات سرقت حدی این است که مال در حرز باشد، باید به روایات و کلام فقهاء مراجعه شود. قانون‌گذار در ماده ۲۶۹ ق.م.ا حرز را چنین تعریف می‌نماید: «حرز عبارت از مکان متناسبی است که مال عرفاً در آن از دستبرد محفوظ می‌ماند».

در فقه، درباره معنای حرز و تشخیص مصادیق آن، اختلاف نظر وجود دارد که مجموعاً ۵ دیدگاه را می‌توان تفکیک کرد:

(۱) شیخ طوسی، ابن‌زهره: مکانی که انسان بدون اذن صاحب آن مکان (یا کسی که حق تصرف دارد) حق ورود به آنجا را ندارد (طوسی، ۱۴۰۰ق، ص. ۷۱۴؛ ابن‌زهره، ۱۴۱۷ق، ص. ۴۳۰).

(۲) حرز مکانی است که اموال در آنجا به دلیل قفل‌بودن یا بسته‌بودن یا مدفون‌بودن، از دستبرد محفوظ است. از جمله قائلین به این قول ابن‌ادریس حلی (۱۴۰۶ق، ج. ۳، ص. ۴۸۳) و محقق حلی (۱۴۱۸ق، ج. ۱، ص. ۲۲۴) است.

(۳) حرز مکانی است که دخول و تصرف در آن برای غیرمالک و بدون اذن وی، ممنوع است و به‌علاوه اینکه قفل‌شده یا بسته می‌باشد. ابن‌حمزه قائل به این قول است (طوسی، ۱۴۰۸ق، ص. ۴۱۸).

(۴) حرز مکانی است که سارق احساس خطر کند یا به دلیل اینکه همیشه زیر نظر است و یا به دلیل اینکه قفل‌شده یا بسته یا مال مدفون است. علامه در کتاب قواعد این نظر را پذیرفته است (علامه حلی، ۱۴۱۳ق، ج. ۳، ص. ۴۱۸).

(۵) هر مکانی که به دلیل قفل‌بودن یا بسته‌بودن یا مدفون‌بودن، از دستبرد محفوظ است و حفاظتگاه باشد، حرز محسوب می‌شود. فقهایمانند شهید ثانی (۱۴۱۲ق، ج. ۹، ص. ۲۴۵)، مقدس اردبیلی (۱۴۰۳ق، ج. ۱۰، صص. ۲۷۹ و ۲۸۰) و مرحوم نجفی (۱۳۶۶، ج. ۴۱، ص. ۴۹۹) بر این عقیده بودند.

بنابراین مشهور فقها در تعریف حرز قائل‌اند که حرز مکانی مغلق یا مقفل است؛ یعنی مکانی که از چشم اشخاص مخفی باشد. ولی طبق تعریف شیخ طوسی که حرز را چنین تعریف کرد: «حرز عبارت است

از جایی که غیرشخص متصرف، مجاز به ورود در آن نیست؛ مگر با اذن او یا جایی که بر در آن قفل زده شده باشد،» شیخ طوسی در این تعریف یک قید مجازنبودن ورود متصرف را اضافه کرده است. به نظر می‌رسد مرحوم شیخ طوسی مستند این قید در تعریف حرز را از روایات گرفته است.

روایت سکونی از امام صادق (ع) که امیرمؤمنان (ع) فرمودند: «هرگاه دزد از جایی که همگان می‌توانند بدون اجازه وارد شوند -مانند حمام‌ها، کاروانسراها و آسیاب‌ها- چیزی برآید، دستش بریده نمی‌شود» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج. ۱۸، ص. ۵۰۹).^۱

صحیحه ابوبصیر از امام باقر (ع) در مورد دوستان همسفری که بعضی متاع دیگران را بدزدند سؤال کردم؟ امام فرمودند: «چنین فردی خائن است و دستش قطع نمی‌شود؛ لکن به سبب سرقت و خیانتش، تعقیب می‌شود.» به امام (ع) عرض شد، اگر از منزل پدرش سرقت کند؟ فرمودند: «قطع نمی‌شود؛ زیرا فرزند از ورود به منزل پدرش منع نشده است؛ بلکه این فرد خائن است. همین حکم در مورد دزدی از منزل برادر یا خواهرش نیز جاری است؛ مشروط بر اینکه وقتی بر آنان وارد می‌شود، او را از دخول در منزل منع نکنند» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج. ۱۸، ص. ۵۰۹).^۲

به نظر می‌رسد که تعریف مرحوم شیخ که فرمود: حرز مکانی است که متصرف اجازه ورود به آن را ندارد یا اینکه مکانی قفل شده و حفاظت شده است، مناسب‌تر است. طبق این تعریف دایره مصادیق حرز مضیق می‌شود و با توجه به احتیاط در اجرای حدود و قاعده در تفسیر حدود و همچنین تفسیر به نفع متهم باید این تعریف را کامل‌تر دانست. البته این احتمال وجود دارد که عدم اجازه متصرف به ورود، در تعریف حرز نباشد و شرط مستقلاً در سرقت حدی باشد.

۲- ارکان حرز و شرایط حرز مسروق

خود حرز دارای ارکانی است و تحقق شرط حرز غصبی در سرقت نیز دارای شرایطی است که در ادامه ارکان و شرائط را بیان می‌کنیم.

الف. حرز مطابق تعریف قانونی ارکانی دارد که عبارت‌اند از:

الف. مکانی متعلق به مالک عیناً و منفعتاً باشد.

ب. متناسب بودن عرفی حرز با کالا.

ج. محافظت از دستبرد.

ب. شرایط سرقت حدی مختص به حرز:

۱. «عن ابی عبدالله علیه السلام قال: قال امیرالمؤمنین علیه السلام کل مدخل فیه بغیر اذن فسرقة منه السارق فلا قطع فیه یعنی الحمامات و الخانات و الارحیة...»

۲. امام باقر علیه السلام: «سالت ابا جعفر عن قوم اصطحبوا فی سفر رفقاء فسرق بعضهم متاع بعض، فقال: هذا خائن لا یقطع و لكن یتبع بسرقة و خیانته قیل له: فان سرق من ابيه فقال لا یقطع لان ابن الرجل لا یحجب عن الدخول الی منزل ابيه، این فرد خائن است و همین حکم در مورد دزدی از منزل برادر یا خواهرش نیز جاری است؛ مشروط بر اینکه وقتی بر آنان وارد می‌شود، او را از دخول در منزل منع نکنند...»

- الف. مال مسروق در حرز باشد.
 ب. سارق هتک حرز کند.
 ج. سارق مال را از حرز خارج کند.
 د. هتک حرز و سرقت مخفیانه باشد.

هتک حرز

با بررسی در متون فقهی می‌توان دریافت که فقها برای هتک حرز تعریفی ارائه نداده‌اند، فقط به ذکر مثال‌هایی برای هتک حرز اکتفا نموده‌اند. در کتاب‌های معاصر، اصلاً چنین چیزی مطرح نیست. به نظر می‌رسد روش خاصی مورد نظر آنان نباشد؛ بلکه هر نوع دست‌یابی به مال محرز، هتک است؛ یعنی هتک دست‌یابی به مال محرز است، خصوصیتی در شکستن وجود ندارد. شکستن قفل یا سوراخ کردن و نقب‌زدن، مصادیقی از هتک است.

به‌هرحال، خود هتک گویای مفهوم خود است. در عین حال، این موضوع در کلام فقها دیده می‌شود که هتک و بیرون آوردن مال باید یکی باشد. این بیان افاده می‌کند که به هر نوع و به هر نحو دست‌یابی به مال محرز، هتک صادق و منطبق نیست؛ مثلاً در حالتی که مال مقفل یا مغلق باشد، ممکن است حرز به‌وسیله کسی هتک شود و مال به‌وسیله دیگری خارج شود. به عبارت دیگر، در این موارد دست‌یابی به مال محرز به دو عمل هتک و اخراج نیاز دارد. به‌هرحال، بودن مال در حرز، ملازمه با هتک دارد و برداشتن چنین مالی مستلزم هتک است؛ ولی هتک همیشه مستلزم شکستن قفل یا مانند آن نیست (محقق داماد، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۲۶۵).

غصب

مفهوم لغوی و اصطلاحی غصب با توجه به تعاریف فقهی و حقوقی در ذیل بررسی می‌شود.

۱- غصب در لغت

بر طبق آنچه در کتب لغوی آمده غصب در لغت به‌معنای گرفتن چیزی از روی ظلم و ستم است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۴، ص ۳۷۴؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۶۴۸).

۲- مفهوم اصطلاحی غصب

عبارات فقهاء در تعریف غصب متفاوت است. مشهور آن را به تحت‌سلطه‌درآوردن مال دیگری از روی ستم تعریف کرده‌اند (محقق حلّی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۲۴۷؛ علامه حلّی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۱۱۲؛ حلّی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۴۵؛ فقاعنی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۵۱؛ شیخ صدوق، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۸۱). برخی از فقها به‌جای واژه مال از واژه حق استفاده کرده‌اند. تعریف این فقهاء اعم از تعریف مشهور می‌شود. طبق این تعریف حقوقی به‌مانند حق تجبیر نیز قابل غصب است (شهید ثانی، ۱۴۱۲ق، ج ۷، ص ۱۶؛ طباطبائی، ۱۴۱۸ق، ج ۱۲، ص ۲۵۴). برخی دیگر از فقها قائل شده‌اند که غصب دارای حقیقت شرعی نیست و برای بررسی

آن به همان حقیقت لغوی و عرفی باید مراجعه کرد (نجفی، ۱۳۶۶، ج. ۳۷، ص. ۷۵). در قانون مدنی، قانون‌گذار در ماده ۳۰۸ غصب را چنین بیان می‌کند: «استیلا بر حق غیر به‌نحو عدوان است...».

سرقت از حرز غصبی

یکی از شرایط سرقت حدّی در حرزبودن مال است که این حرز خود شرایطی دارد که به آن اشاره شد. قانون‌گذار در خصوص حرز غصبی در ماده ۲۷۰ ق.م.ا بیان می‌دارد که: «در صورتی که مکان نگهداری مال از کسی غصب شده باشد، نسبت به وی و کسانی که از طرف او حق دسترسی به آن مکان را دارند، حرز محسوب نمی‌شود.» قانون‌گذار در این ماده نسبت به سرقت از حرز غصبی به‌صورت کلی بحث کرده که شامل سرقت مالک و کسانی که در حکم وی می‌باشند و شخص ثالث با توجه به مفهوم مخالف ماده، می‌شود. در ارتباط با بحث حرز غصبی گاهی ممکن است حرز توسط شخصی غصب شده و مالی را درون آن قرار دهد، که در این صورت اگر مال از حرز غصبی سرقت شود، دو حالت دارد؛ گاهی توسط خود مالک آن حرز غصب‌شده، سرقت صورت می‌گیرد و گاهی توسط شخص دیگری (ثالث)، در ذیل به بررسی این دو صورت پرداخته می‌شود.

۱- صاحب مال هتک حرز نماید

اگر صاحب مال هتک حرز کند و مالی را از داخل حرز برآید. مانند جایی که شخص، خانه‌ای را غصب کرده و سپس خودش در آن ساکن شده و بعد از آن مالک بیاید قفل را بشکند و وارد خانه شود و اموال غاصب را برآید. در این صورت حکم به مجازات قطع داده نمی‌شود و سرقت، در این مورد حدّی نمی‌باشد؛ زیرا نسبت به مالک، هتک حرز صورت نگرفته است. بلکه ممکن است خانه در مثال حرز برای اموال مالک نسبت به دیگران باشد؛ به‌دلیل اینکه خانه، ملک وی است و او حق هرگونه تصرف در آن را دارد. حتی اگر غاصب قفلی بر درب خانه گذاشته یا درب را عوض کرده باشد، نیز سرقت مالک از آن ملک، سرقت حدّی محسوب نمی‌شود. در این صورت بردن اموال غاصب توسط مالک از درون حرز، گرچه سرقت حدّی به شمار نمی‌آید ولی به‌عنوان سرقت مستوجب تعزیر قابل پیگیری و رسیدگی است.

یکی از بهترین دلائلی که می‌توان برای حدّی‌ندانستن مال ربوده‌شده از مالک بیان کرد این است که شارع زمانی از چیزی به‌صورت کامل حمایت می‌کند، که دارای مشروعیت باشد. در سرقت نیز، زمانی که مال و حرز مشروع باشد، در حمایت کامل شارع قرار گرفته و متعرض به آن را مجازات حدّی می‌نماید، لذا حرز نامشروع (حرز غصبی)، مورد حمایت شارع نیست. هرچند که از نظر شخص، مال کاملاً در حرز قرار دارد. دلیل این مطلب هم این است که اگر شارع قرار باشد از مال یا حرز مشروع و نامشروع، حمایت یکسانی داشته باشد، دارای دو پیامد منفی است: الف) اینکه مرز میان اموال و مکان‌های مشروع و نامشروع برابر می‌شود و اگر قرار باشد، مجازات شارع برای سرقت از مکان غصبی و مباح یکسان باشد، با عدالت ناسازگار است. ب) اگر شارع بر رفتار شخصی که مکانی را غصب کرده و مالی را در آن قرار داده، صحه بگذارد قطعاً فعل نامشروع شخص را به‌گونه‌ای تأیید کرده است.

تمامی احکامی که نسبت به مالک و هتک حرز نسبت به او بیان شد در مورد اشخاص مأذون از طرف مالک، وکیل، ولی مالک و کسانی که قائم مقام او می باشند، نیز صادق است. به این معنا که اگر آن‌ها وارد حرز شدند هتک حرز نسبت به آن‌ها صادق نیست و سرقت اموال غاصب توسط این اشخاص سرقت حدی محسوب نمی گردد، ولی می توان آن‌ها را به سبب ربودن مال به سرقت تعزیری محکوم کرد. نکته قابل توجه در خصوص اشخاص مأذون از طرف مالک این است که تفاوتی نمی کند که اذن ورود آن‌ها قبل یا بعد از غصب باشد (فتحی، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۲۸۵).

۲- شخص ثالث هتک حرز نماید

اگر شخص ثالث (غیرمالک و در حکم مالک) هتک حرز کند و مالی را از داخل ملک غصبی برباید. مانند اینکه شخصی خانه‌ای را غصب کرد و قفل‌ها را عوض کرد؛ سپس شخصی غیر از مالک هتک حرز کرد و اموال غاصب را به سرقت برد. در خصوص این فرع دو دیدگاه وجود دارد:

دیدگاه اول: برخی مثل علامه (علامه حلی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۲۷۰)، محقق حلی (محقق حلی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۵۳۴) و شیخ طوسی (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۱۴، ص ۵۰۴) قائل شده‌اند که سرقت حدی نیست، زیرا که (أَنَّ الدَّارَ الْمَغْصُوبَةَ لَيْسَتْ حَرْزاً عَنْ غَيْرِ الْمَالِكِ) مال و ملک غصبی حرز برای غیرمالک عین و مالک منافع نیست. به عبارت دیگر ملک و مال غصبی فقط حرز برای مالک عین و مالک منافع است. چون حرز غاصب غیرمشموع است، حرز او به مانند نبود حرز محسوب می شود (حرزه کلا حرز) و تمام تصرفاتی که غاصب انجام داده مثل قفل گذاری یا تعویض درب‌ها یا گذاشتن درب تماماً غیرمشموع بوده و انگار که اصلاً حرزی برای مال قرار داده نشده است. بنابراین نمی توان حکم به سرقت حدی داد. شهید ثانی نیز قائل شده که در اینجا سرقت حدی نیست زیرا کسی حق حرز بستن را دارد که یا صاحب مال باشد یا صاحب منافع و غاصب صاحب منافع هم نیست (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۴، ص ۵۰۴).

دیدگاه دوم: باید گفت که حرز، مفهومی عرفی است و عدم جواز تصرفات غاصب موجب محقق نشدن حرز نمی شود. اینکه گفته شد هتک حرز برای مالک محقق نیست به خاطر عدم جواز تصرفات غاصب نبود بلکه به خاطر مجاز بودن و مشروعیت هتک حرز برای مالک بود. اگر حرز در مفهوم عرفی ثابت دانسته شد، پس در اینجا هتک حرز صورت گرفته و با وجود دیگر شرایط سرقت حدی، می توان حکم به محکومیت سرقت حدی داد. به عبارت دیگر سرقت شخص ثالث از اموال غاصب را می توان سرقت حدی شمرد (فاضل موحدی لنگرانی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۵۵۴).

به نظر می رسد، چند دلیل می توان برای تأیید نظریه اول ارائه داد:

دلیل اول: با وجود نظر مخالف احتمال حرز نبودن مال، نسبت به غاصب داده می شود که با وجود این شبهه و احتمال، قاعده در موضوع ماده ۱۲۰ ق.م.ا در این مورد جاری می شود. بنابراین نمی توان حکم به سرقت حدی در خصوص شخص ثالث که اموال غاصب را ربوده، داد.

دلیل دوم: بنای حدود بر تخفیف و مسامحه است (علامه حلی، ۱۴۱۳ق، ج ۹، ص ۲۲۴)، بنابراین حرز غاصب برای شخص ثالث، به علت غصبی بودن غیرمشموع می باشد.

دلیل سوم: اصل تفسیر قوانین به نفع متهم نیز اقتضاء دارد که سرقت شخص ثالث از حرز غصبی حدی شمرده نشود.

بر اساس مفهوم مخالف ماده ۲۷۰ قانون مجازات اسلامی، مکان نگه‌داری مال برای شخص ثالث (غیرمالک و شخص در حکم مالک) حرز محسوب می‌شود. بنابراین، هتک حرز توسط این شخص، با وجود سایر شرایط مذکور در ماده ۲۶۷ ق.م.ا، می‌تواند مستوجب سرقت حدی باشد. درحالی‌که مشهور فقهاء از جمله شیخ طوسی، علامه حلی، فخرالمحققین و شهید ثانی کما اینکه ذکر شد، قائل به حرز نبودن مکان غصبی نگه‌داری مال برای غاصب هستند. بنابراین ربایش مال توسط مالک و افراد در حکم مالک و شخص ثالث سرقت حدی محسوب نمی‌گردد.

سرقت مال غصبی

اگر مال ربوده‌شده، غصبی باشد و غاصب آن را در حرزی که متعلق به خود است قرار داده باشد، در این صورت می‌توان حکم مسئله را در دو قسم بررسی کرد؛

- ۱- سارق، صاحب مال غصبی باشد.
- ۲- سارق شخص ثالثی باشد که مال را به سرقت می‌برد.

هرکدام از این دو قسم دارای فروضی است که در ذیل ارزیابی می‌شود.

۱- سارق صاحب مال باشد

الف) فرض اول: اگر صاحب مال فقط مال خود را که در دست غاصب است، به سرقت برد. در این صورت اشکالی نیست که در اینجا بردن مال غیر، صدق نمی‌کند و به‌طور کلی (اعم از سرقت حدی و سرقت تعزیری) سرقت نیست؛ به این دلیل که معنای سرقت ربودن مال متعلق به غیر است (ماده ۲۶۷ ق.م.ا)، که در این مورد صادق نمی‌باشد.

ب) فرض دوم: اگر صاحب مال، مال خود را که غیر متمیز (جدا نشده) است به‌همراه مال غاصب به سرقت برد. مانند اینکه مال ربوده‌شده یک قطعه طلای ۲۰۰ گرمی است که ۵۰ گرم آن برای مالک و باقی آن از آن غاصب است و صاحب مال تمام ۲۰۰ گرم طلا را برباید. قبل از بررسی حکم این فرض، یادآوری این نکته ضروری است که محل بحث، موردی است که یکی از شرکا مال مشاع را به‌قصد سرقت می‌رباید، چه اگر عمل او به‌قصد سرقت یا ربودن مال نباشد (بلکه مثلاً به‌قصد برداشتن سهم خود یا تقسیم سهم باشد)، هرچند تصرف وی بدون اجازه سایر شرکا حرام و ممنوع است، به‌دلیل عدم احراز قصد سرقت، عمل او سرقت محسوب نمی‌شود (فتحی، ۱۳۹۶، ج. ۲، ص. ۳۱۷). در بررسی این فرض متأسفانه این نکته در برخی از متون فقهی توجه نشده است.

در مال غصبی غیر متمیز حکم مسئله مانند سرقت از مال مشترک می‌باشد؛ زیرا مالک و غاصب در مال غیر متمیز به‌مانند دو شریک هستند.

در سرقت حدی از مال مشترک (مشاع) دو نظریه وجود دارد:

اول: که منسوب به مشهور فقهاء از جمله حضرت امام (ره) (خمینی، ۱۴۲۰ق، ج. ۲، ص. ۴۸۳)، آیت‌الله خویی (خوئی، بی‌تا، ص. ۴۶) و صاحب جواهر (نجفی، ۱۳۶۶، ج. ۴۱، ص. ۴۸۱) می‌باشد، این است که، اگر شریک از مال مشاع بیشتر از سهم خود به میزان نصاب سرقت کند، می‌توان حکم به سرقت حدی داد. قانون‌گذار نیز در ماده ۲۷۷ ق.م.ا در مورد سرقت حدی مال مشترک همین نظریه را پذیرفته است.

دوم: نظریه دیگر این است نمی‌توان سرقت را حدی و حتی سرقت دانست؛ زیرا که در تک‌تک اجزا صاحب مال غصبی شریک است و معلوم نیست کدام قسمت مال او و کدام قسمت برای غاصب است. بنابراین در اینجا هم نمی‌توان ربودن مال غیر را ثابت دانست (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج. ۸، ص. ۳۲).

به نظر می‌رسد قاعده در آنجا جاری نیست، چراکه مالک مازاد بر سهم خود از اموال غاصب به میزان نصاب ربوده است و ربودن مازاد بر مال خود به صورت اجمالی (مشاع) کفایت می‌کند.

ج) فرض سوم: اگر مال به صورت مجزا (مفروز) از مال غاصب باشد و صاحب مال بعد از هتک حرز به همراه مال خود، مال غاصب را نیز برباید. در این صورت اگر اموال غاصب به حد نصاب نرسد که در این مورد سرقت حدی نیست و سرقت، تعزیری محسوب می‌شود ولی اگر به حد نصاب برسد در این صورت دو نظریه ارائه شده؛

نظریه اول: برخی قائل شده‌اند که در اینجا سرقت حدی نیست به دلیل اینکه در زمان هتک حرز قصد بردن مال خود را داشته و حرز را به خاطر بردن مال خود هتک کرده پس حرز به خاطر سرقت هتک نشده است.

نظریه دوم: گروه دیگری از جمله شیخ طوسی (ره) قائل شده‌اند که در اینجا آنچه ظاهر نشان می‌دهد این است که هتک حرز برای سرقت انجام شده است و به سبب همین می‌توان حکم به سرقت حدی داد. شیخ طوسی این نظر را مطابق با روایات شیعه می‌داند (طوسی، ۱۳۸۷ق، ج. ۸، ص. ۳۲).

به نظر می‌رسد که اصلاً قصد سرقت مال برای هتک حرز شرط نباشد و کسی قائل به این نشده که هتک حرز باید به قصد سرقت باشد. هر شخصی که هتک حرز کرده و مالی را برباید و سایر شرایط سرقت حدی را داشته باشد، حکم به سرقت حدی داده می‌شود. حال ممکن است شخص هتک حرز کرده، برای تخریب مال ولی بعداً نظرش عوض شده و مال را به سرقت ببرد، در این مورد حکم به سرقت حدی داده می‌شود. به عبارت دیگر در سرقت، قصد ربودن مال که همان عنصر معنوی است، کفایت می‌کند و برای شرط دانستن قصد سرقت برای هتک حرز نیاز به دلیل می‌باشد. به عنوان مثال اگر شخصی قصد تخریب حرز را برای انتقام جویی داشت و همچنین قصد سرقت مال را هم داشت، در این صورت می‌توان حکم به سرقت حدی نمود؛ زیرا عنصر مادی (ربودن مال) و عنصر معنوی (قصد ربودن مال) را دارد و شرط نیست که قصد هتک حرز برای سرقت مال باشد و وجود قصد سرقت برای حکم به سرقت حدی کفایت می‌کند.

۲- سارق شخص ثالث باشد

اگر سارق شخص دیگری غیر از مالک و غاصب باشد و آمد هتک حرز کرد و اموال غاصب و مالک را به سرقت برد.

الف) فرض اول: سارق اموال مالک را ببرد ولی حرز برای غاصب است و مال ربوده شده برای مالک. به عبارت دیگر سارق هتک حرز غاصب را کرده ولی مال مالک را برده، حکم به سرقت حدی نمی‌توان داد، زیرا در سرقت حدی شرط است که مال مسروق باید غصبی نباشد (بند «ژ» ماده ۲۶۷ ق.م.ا).

ب) فرض دوم: اگر سارق فقط اموال غاصب را ببرد در اینجا نیز اشکالی در حکم به سرقت حدی وجود ندارد؛ زیرا حرز هتک شده و مال برای غاصب است. به عبارت دیگر مال غصبی نیست لذا با وجود دیگر شرایط سرقت حدی، می‌توان حکم به سرقت حدی نمود.

ج) فرض سوم: اگر سارق اموال غاصب و مالک را با هم برباید، در این خصوص نسبت به سرقت اموال مالک، نمی‌توان حکم به سرقت حدی داد؛ زیرا یکی از شرایط سرقت حدی، غصبی نبودن مال است و مال مالک در دست غاصب، غصبی محسوب می‌شود. اما نسبت به سرقت اموال غاصب می‌توان حکم به حدی بودن سرقت با وجود دیگر شرایط سرقت حدی، مانند؛ هتک حرز و نصاب داد.

نتیجه‌گیری

قانون‌گذار جمهوری اسلامی در خصوص حرز غصبی فقط در ماده ۲۷۰ ق.م.ا سخن به میان آورده: «در صورتی که مکان نگهداری مال از کسی غصب شده باشد، نسبت به وی و کسانی که از طرف او حق دسترسی به آن مکان را دارند، حرز محسوب نمی‌شود.»

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، این ماده حکم مربوط به مالک حرز و اشخاص مأذون از طرف او را بیان کرده است. اما در مورد سرقت شخص ثالث از حرز غصبی، نه در این ماده و نه در مواد دیگر، حکمی صریح وجود ندارد. هرچند از مفهوم مخالف این ماده می‌توان حدی بودن سرقت شخص ثالث را استنباط کرد، این برداشت با نظر مشهور فقها، قواعد کلی حقوقی و قاعده درأ در تعارض است. لذا پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار در خصوص سرقت شخص ثالث، ماده‌ای را وضع کند که با اصول حقوقی و نظرات فقها هماهنگ باشد. در مورد مال غصبی نیز، قانون‌گذار به ذکر بند «ژ» از ماده ۲۶۸ ق.م.ا که مقرر می‌دارد: «مال مسروق از اموال سرقت شده یا مغضوب نباشد»، اکتفا کرده است. اما برای حکم به حدی بودن سرقت، باید توجه داشت که آیا مال ربوده شده توسط مالک (مازاد بر سهم خود) متمایز بوده یا غیر متمایز؛ زیرا حکم مسئله در هریک از این دو حالت متفاوت است. اگر مال غیر متمایز باشد، به احکام سرقت مال مشاع موضوع ماده ۲۷۷ ق.م.ا در حدود مراجعه می‌شود. در جایی که مال متمایز و مفروز باشد، اگر سارق مازاد بر سهم خود مالی را از غاصب به اندازه نصاب برباید، حکم به حدی بودن می‌شود و قصد مالک برای هتک حرز همان‌طور که برخی قائل شده‌اند، تأثیری در حکم به سرقت وی ندارد، بلکه قصد ربودن مال غاصب که عنصر معنوی است به تنهایی و ربودن مال که عنصر مادی است و دیگر شرایط سرقت حدی، برای حکم به حدی بودن سرقت، کفایت می‌کند.

منابع

- انصاری، مرتضی. (۱۴۱۵ق). *کتاب النکاح*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- حائری، محمدحسن، و فانی، سبیکه. (۱۳۹۹). تأملی پیرامون شرطیت حرز در سرقت. *مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی*.
- حرّ عاملی، محمد. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه*. قم: موسسه آل البيت لاحیاء التراث.
- حلی، جمال الدین. (۱۴۰۷ق). *المهذب البارع*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- حلی، فخرالمحققین. (۱۳۸۷). *ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد*. قم: موسسه اسماعیلیان.
- خمینی، سید روح الله. (۱۴۲۰ق). *تحریر الوسیله* (چاپ هشتم). قم: موسسه النشر الاسلامی.
- خوئی، سید ابوالقاسم. (بی تا). *مبانی تکملة المنهاج*. (محمّد تقی خوئی، تحقیق). نجف اشرف: مکتبه الادب.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۲ق). *الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). *مسالك الافهام*. قم: موسسه المعارف الاسلامیه.
- شیخ صدوق، محمد. (۱۴۱۴ق). *غایة المراد و حاشیة الارشاد*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- طباطبایی، سید علی. (۱۴۱۸ق). *ریاض المسائل*. قم: موسسه آل البيت (ع).
- طوسی، ابوجعفر. (۱۳۸۷ق). *المبسوط فی فقه الامامیه*. تهران: الکتبه المرتضویه.
- طوسی، ابوجعفر. (۱۴۰۰ق). *النهاية فی الفقه و الفتاوی*. بیروت: دارالکتب العربی.
- طوسی، محمد. (۱۴۰۸ق). *الوسيلة الى نیل الفضيلة*. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی.
- علامه حلی، الحسن بن یوسف. (۱۴۱۱ق). *تبصرة المتعلمین*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- علامه حلی، الحسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). *قواعد الاحکام*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- علامه حلی، الحسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). *مختلف الشیعة فی احکام الشریعة* (چاپ دوم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فاضل موحّدی لنکرانی، محمد. (۱۳۸۱). *تفضیل الشریعة - الحدود*. قم: مرکز فقه الاثمة الاطهار علیه السلام.
- فتحی، حجت الله. (۱۳۹۶). *شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی* (چاپ دوم). قم: موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی.
- فراهیدی، خلیل. (۱۴۱۰ق). *کتاب العین*. قم: منشورات الهمجرة.
- فقعانی، علی. (۱۴۱۸ق). *الدرو المنصود فی معرفة صیغ النبیات و الايقاعات و العقود*. قم: مکتبه الامام العصر (عج) العلمیة.
- فیومی، احمد. (بی تا). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی* (در یک جلد). قم - ایران: منشورات دار الرضی.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۱۸ق). *المختصر النافع فی فقه الامامیه*. قم: موسسه المطبوعات الدینیة.
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۷۴). *قاعده حرز در سرقت مستوجب حد*. *مجله حقوقی دادگستری*.
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۷۶). *قواعد فقه* (چاپ دوم). تهران: سمت.
- مقدس اردبیلی، احمد. (۱۴۰۳ق). *مجمع الفائدة والبرهان، فی شرح ارشاد الاذهان*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- نجفی، محمدحسن. (۱۳۶۶). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*. (قوچانی، تحقیق). تهران: دارالکتب السلامیه.